

Įkalinti vyriškumai Lietuvos nuteistųjų subkultūroje ir Lenkijos nuteistųjų podkultūroje

RŪTA PETKEVIČIŪTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

SANTRAUKA. *Kaip teigia J. Messerschmidas, esminis momentas kriminologijos ir vyriškumo tyrimuose yra tuomet, kai pradedama klausti, kaip buvimas vyru yra susijęs su nusikalstamumu. Todėl šiame straipsnyje tiriant kalėjimo erdvę pasitelkiamos vyriškumo studijų teorijos kaip veikiančios kriminologiją bei kalėjimų tyrimus. Kalėjimo erdvės analizė šiame straipsnyje yra nukreipta į neformalių nuteistųjų bendravimo normų reglamentuojamą vyriškumą. Aptariant ir lyginant dvi Lietuvos ir Lenkijos įkalinimo įstaigas, kuriose atlikti kokybiniai tyrimai (interviu ir stebėjimai), išryškėja specifinės nuteistųjų bendravimo ir elgesio taisyklės. Lenkijoje jos vadinamos „podkultūra“, Lietuvoje – subkultūra. Galima teigti, jog Lietuvos įkalinimo įstaiga yra persmelkta griežtos ir sunkiai kintančios subkultūros, todėl ir nuteistųjų vyriškumo formos kuriasi sąveikoje su subkultūros normomis. Tirtas Lenkijos kalėjimas išsiskiria nuteistųjų santykių dinamišku: čia vyriškumo formos konstruojamos remiantis individualiomis patirtimis, atsisakant visiems nuteistiesiems priimtinių idealaus vyriškumo projekcijų. Pastebėta ir bendra tendencija abiejų šalių įkalinimo įstaigose – tai finansinių santykių svarbos iškilimas. Finansinis kapitalas tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje ima koreguoti kalėjimo erdvę, nuteistųjų santykius bei vyriškumo sampratą.*

RAKTAŽODŽIAI: *vyriškumas, hegemoninis vyriškumas, kriminalinė subkultūra, įkalinimo įstaigos, nuteistieji.*

KEYWORDS: *masculinity, hegemonic masculinity, criminal subculture, imprisonment facilities, convicts.*

Įvadas: teorizuojant vyriškumą

Siekiant apibrėžti ir atsakyti į klausimą, kas yra vyriškumas, svarbu aptarti terminologiją, susijusią su šiuo klausimu. Tyrinėtojai, laikantys vyriškumą socialiai konstruojamu dariniu, paprastai priskiria save maskulinizmo arba vyrų studijų atstovams. Ankstyvuosiuose šios krypties mokslininkų darbuose į vyriškumą žvelgta taikant lyčių vaidmenų ar vyro vaidmenų teoriją, tvirtinančią, jog lyties vaidmenys, susiję su prigimtiniu biologiniu lytiškumu, yra išmokstami sąveikaujant su socialiniais institutais. Ši teorija sukritikuota dėl vyriško vaidmens

apibrėžimo neadekvatumo, statiškumo, ribotumo bei paviršutiniškumo, teigiant, jog vyriškumas – tai ne statiškas tam tikrų individų atliekamas vaidmuo, bet kaičių santykių išdava. Taip vyriško vaidmens teoriją pakeičia vyriškumo ar vyriškumo formų samprata (Tereškinas 2004, 11–12).

Maskulinizmo studijų plėtrai ir vyriškumo sampratos formavimuisi nemažos įtakos turėjo feministiniai, homoseksualų ir AIDS aktyvistų judėjimai, dėl kurių gausėjo literatūros lyčių vaidmenų bei identiteto, lyčių ir galios santykių klausimais (Haywood, Ghail 2003, 13). Nors feministiniai judėjimai labiausiai veikė lytiškumo tyrimus, pastarieji, atliekami moterų, didžiausią dėmesį skyrė moterų problematikai.

Lyties kaip socialinio konstrukto supratimas bei įvedimas į viešuosius diskursus iškėlė su vyriškumu susijusius klausimus, tokius kaip vyrų smurtavimas ar berniukų problemos mokykloje. Visa tai paskatino į vyriškumą žvelgti kaip į problemišką mokslinių diskusijų objektą (Kimmel, Hearn 2005, 1). Empiriniuose tyrimuose vyriškumo samprata intensyviau pradėta taikyti XX a. 8-ame dešimtmetyje bei 9-ojo dešimtmečio pradžioje. Pradėtas formuoti detalesnis, specifinis, diferencijuojantis požiūris į vyriškumą (Connell 2005, xiv).

Šiuose tyrimuose vyriškumas vis labiau suvokiamas ne kaip fiksuota realybė, išreikšta kūniškai, bet kaip praktikų konfigūracija, atliekama socialinių sąveikų metu ir kintanti priklausomai nuo lyčių santykių, būdingų tam tikrai socialinei aplinkai (Connell, Messerschmidt 2005, 836). Kartu vyriškumas – tai lyties konstravimas individui kultūriškai priimtinu būdu.

Vyriškumas neatskiriamas nuo normatyvinės visuomenės su priimtinu elgesio ir išvaizdos pobūdžiu. Tiek patys vyrai, tiek visuomenė suvokia normatyvinį vyriškumą per kūniškų-išorinių ir charakterio-vidinių ypatybių ir elgsenų standartizuotas išraiškas, populiarius įvaizdžius ir figūras, pastebimas kasdienybėje ir masinės komunikacijos priemonėse. Šitaip vyriškumas yra socialiai ir kultūriškai patvirtinamas (Tereškinas 2004, 94).

Hegemoninio, subordinuoto, marginalaus, pritampiančio ir protesto vyriškumo formos

Analizuodamas klasinius santykius, A. Gramsci pirmasis įvedė ir pritaikė hegemonijos sąvoką, kartu darydamas įtaką vyriškumo, lyčių santykių ir socialinės hierarchijos suvokimui (Connell, Messerschmidt 2005, 829). Hegemonijos sąvoką minėta autorė Raewyn Connell pritaiko hegemoninio vyriškumo formoms teorizuoti. Jos lyčių teorija pabrėžia galios santykius tarp vyrų ir moterų bei tarp skirtingų vyrų grupių. Anot šios autorės, hegemoninis vyriškumas kontroliuoja hierarchinę vyriškumo sistemą ir užima dominuojančią poziciją tiek kitų vyriškumo formų, tiek moteriškumo atžvilgiu (Lusher, Robins 2007, 387). Hegemoninis, arba norminis, vyriškumas nėra visada ir visur vienodas, jis priklauso nuo konkrečių situacijų ir kaičių socialinių santykių. Jis – tai

vyriškumo išraiška ar strategija, priimtina tam tikru istoriniu momentu. Pasikeitus aplinkybėms ir kontekstams, hegemoninis vyriškumas gali prarasti dominuojančią poziciją, ir naujai susiformavęs vyriškumo modelis gali tapti hegemoniniu (Connell 2005, 77–80).

M. S. Kimmelis sieja hegemoninį vyriškumą su galios santykiais. Pasak jo, vienas svarbiausių hegemoninio vyriškumo bruožų yra vyro disponavimas galia, vyro dominavimas moterų ir kitų vyrų atžvilgiu (Kimmel 1998, 231).

Postmoderni socialinė teorija skatina labai atsargiai kalbėti apie hegemoninius modelius, gal net nebetaikyti šių modelių. Teigiama, kad į vyriškumą reikia žvelgti iš atskiros patirties perspektyvos, nes kiekvieno vyro patirtis bei istorija skiriasi. Skirtingos patirtys negali būti laikomos universaliosiomis ar išspraudžiamos į abstrakčias hegemonijos normas. Reikia būti atsargiems ir aiškinant vyrų galios santykius tiek su moterimis, tiek su vyrais. Paradoksalu, kad, naudojant hegemoninio vyriškumo sampratą, jos nutildo tuos, kurie turi būti išklausyti, ir priverčia juos jaustis kaltus bei gėdytis savo vyriškumo (Seidler 2006, 69–71).

Taigi hegemoninis vyriškumas yra tapęs dažnu diskusijų ir kritikos objektu. Permaštydami hegemoninio vyriškumo reiškinį, kai kurie autoriai siūlo patobulintus hegemoninio vyriškumo sampratos variantus ir interpretacijas. Pavyzdžiui, C. Beasley siūlo aiškinti hegemoninį vyriškumą kaip miglotą mobilizuojantį ir politinį mechanizmą įteisinantį idealą. Hegemoninis vyriškumas kaip politinis mechanizmas turi būti atskirtas nuo socialiai dominuojančio vyriškumo sampratos. Patį terminą derėtų vartoti daugiskaitos forma (Beasley 2008, 99–100). D. Lusheris ir G. Robinsas siūlo atkreipti dėmesį į tai, jog vyriškumą lokaliuose kontekstuose veikia struktūrinių, individualių ir kultūrinių faktorių tarpusavio priklausomybė. Jų nuomone, svarbu conceptualizuoti ir vietinį kontekstą, kuriame tam tikra vyriškumo forma tarpsta (Lusher, Robins 2007, 419). Hegemoninio vyriškumo sampratos dviprasmiškumas kritikuojamas dar ir dėl to, jog tik labai nedidelė vyrų dalis geba įkūnyti šią prestižinę laikomą vyriškumo formą. Darosi vis sunkiau atsakyti į klausimą, kas iš tikrųjų reprezentuoja hegemoninį vyriškumą, jeigu, pavyzdžiui, turintys socialinės galios gali ir neatstovauti šiam vyriškumo tipui (Connell, Messerschmidt 2005, 838).

Hegemoninio vyriškumo formavimas neatsiejamas nuo subordinuoto vyriškumo. Heteroseksualaus vyro dominavimas ir homoseksualaus vyro diskriminavimas yra vienas iš pamatinių aspektų, apibrėžiant subordinuotą vyriškumą šiuolaikinėje europietiškoje / amerikietiškoje tradicijoje. Žvelgiant iš hegemoninio vyriškumo perspektyvos, buvimas homoseksualu yra susijęs tiek su homofobija, tiek su moteriškumu. Taigi ne vien tik homoseksualumas pats savaime, bet ir vyriškumo sąsaja su moteriškumu bei moteriškų bruožų turėjimas tampa nuoroda į subordinaciją (Connell 2005, 78–79). Užsienio tyrinėtojai mano, kad neigiamą vyrų požiūrį į homoseksualumą lemia ir tradicinės jų pažiūros lyčių vaidmenų ir šeimos aspektu, nes homoseksualai pažeidžia lyčių vaidmenis (Tereškinas 2004, 28).

Kaip jau minėta, hegemoninis vyriškumas yra ginčytinas, kaitus, neturintis griežtų ribų, o pati jo sąvoka laikoma problematiška. Būtent todėl svarbu aptarti ir

kitus vyriškumo modelius. Kaip pažymi pati R. Connell, tik labai nedidelė dalis vyrų atitinka hegemoninio vyriškumo standartus: „Jeigu didelė vyrų dalis yra susiję su hegemoniniu vyriškumu, bet to vyriškumo neįkūnija, mes turime teorizuoti jų specifinę situaciją. Tai gali būti padaryta pripažįstant dar vieną santykį tarp vyrų grupių, bendrininkavimo (angl. *complicity* – aut. past.) su hegemoniniu projektu santykį“ (Connell 2005, 79). Šiuo atveju iškyla bendrininkavimo, arba pritampiančio, pritariantio, vyriškumo forma. Vyrų, neatitinkantys idealiosios vyriškumo projekcijos, bet palaikantys hegemoninį vyriškumą, gali pasinaudoti pranašumais, kuriuos teikia dominuojanti hegemoninio vyriškumo padėtis (Giddens 2001, 124). R. Connell tokį vyriškumo realizavimo būdą vadina patriarchalniais dividendais. Jais naudojamas be įtampos ar rizikos, per daug nesiveržiant į patriarchato viršūnę (Connell 2005, 79).

Sąveika tarp lyties ir kitų struktūrų, tokių kaip klasė ir rasė, daro įtaką smulkesnių vyriškumo dimensijų formavimuisi, nes tiek rasiniai, tiek klasiniai santykiai gali būti integrali vyriškumo dinamikos dalis. Marginalus vyriškumas yra visuomet susijęs su vyriškumo autorizavimu, t. y. valdžios suteikimu. Šis marginalizacijos ir autorizacijos santykis gali egzistuoti ir hegemoninio, ir subordinuoto vyriškumo modelių kontekstuose. Marginalizuoto vyriškumo tipui paprastai priskiriamos etninės mažumos. Pavyzdžiui, turtingi JAV juodieji atletai įkūnija hegemoninį vyriškumą, tačiau tai nereiškia, kad tokia pačia galia disponuoja ir kiti juodieji (Connell 2005, 80–81).

R. Connell taip pat išskiria dar vieną vyriškumo formą, kurią Alfredas Adleris pavadino protesto vyriškumu. A. Adlerio manymu, protesto vyriškumas kyla iš galios trūkumo, patirto vaikystėje, sąsajos su europietiškos kultūros palaikomo vyriškumo garbinimu ir vyriškų elgesio normų patvirtinimu. Kaip kolektyvinė praktika, protesto vyriškumas pasireiškia, pavyzdžiui, JAV darbininkų klasės, etninių mažumų ar gaujų praktikose. Protesto vyriškumui būdingas įtampų, susijusių su galia ir smurtinėmis aplinkomis, kūrimas. Sudaromas disponavimo galia įspūdis ten, kur realių galios išteklių nėra (Connell 2005, 111–112).

Kaip teigia G. W. Walkeris, protesto vyriškumas formuojasi kaip priešprieša idealiam hegemoninio vyriškumo tipui. Tačiau dėl šio supratimo protesto vyriškumas tampa griaužiantis, chaotiškas, atstumiantis. G. W. Walkerio nuomone, ši interpretacija yra nepakankama ir neapimanti protesto vyriškumo potencialo panaudojimo. Todėl jis išskiria dvi protesto vyriškumo rūšis: anominį protesto vyriškumą ir disciplinuotą protesto vyriškumą. Anominis vyriškumas turi griaužančio, chaotiško atspalvio, o disciplinuotas yra intensyvios socialinės kontrolės ir funkcijų produktas (Walker 2006, 5). Protesto vyriškumas nesukuria kito naujo hegemoninio vyriškumo, nes jis aktyviai ir koordinuotai veikia prieš egzistuojantį hegemoninį vyriškumą. Disciplinuotas protesto vyriškumas gali rasti skirtingose vyrų grupėse, kurioms reikia solidarizuotis susidūrus su anominėmis socialinėmis aplinkybėmis. Pavyzdžiui, tikėtina, kad, būdamas vienas, homoseksualus vyras kenčia nuo anoniminio protesto

vyrishkumo, tačiau, subūręs savo bendruomenę, anominį protesto vyriškumą jis paverčia disciplinuotu protesto vyriškumu. Panašiai neturtingas juodasis gatvėje gali kentėti nuo anoniminio protesto vyriškumo, bet tas pats juodasis gaujoje ar bažnyčioje įgauna disciplinuoto protesto vyriškumo išraiška (Walker 2006, 20).

Kaip matome, visi aptarti vyriškumo modeliai formuojami ir analizuojami išlaikant vienokį ar kitokį santykį su hegemoniniu vyriškumu. Vieni jų slepiasi hegemoninio vyriškumo šešėlyje, pasinaudodami privilegijomis, kurias dominuojantis vyriškumas gali suteikti. Kiti tiesiogiai nukenčia dėl to, kad neatitinka hegemoninių normatyvų, ir pasidaro subordinuoti ar marginalūs. Dar kiti protestuoja prieš tai, kas laikoma norma, ir siekia išsilaisvinti nuo hegemonijos, pasirinkdami arba chaotiškesnį, destruktivų, arba disciplinuotesnį, solidarizuojantį tokio išsilaisvinimo būdą.

Kriminalinis vyriškumas

Vyriškumo analizės išsiplėtė į įvairias socialines sferas ir į platesnį geografinį kontekstą. Susidomėta ir vyrų, vyriškumo ir nusikalstamumo santykiu. Teorinės lyčių studijų prieigos imtos taikyti analizuojant nusikalstamumą. Pastaruoju atveju vyriškumą pradėta suvokti ne kaip normalią duotybę ar nekintančią normą (šitai iki tol kriminologijoje buvo savaime suprantamas dalykas), bet kaip socialinį konstrukta. Tokio tipo analizėje pamatinis yra galios aspektas. J. W. Messerschmidtas teigia, jog vyriškumo tyrimas yra vienas pagrindinių įrankių analizuojant vyrų nusikalstamumą (Messerschmidt 2004, 196–197).

Kriminologijos atsižėžimą į vyriškumo ir lyčių studijas sąlygojo feminizmas, atkreipęs dėmesį į moteris, kenčiančias nuo vyrų smurtavimo, ir iškėlęs į viešumą vyrų polinkio į smurtą bei vyrų elgesio problemą. Formuluojamas opus klausimas: ką reiškia būti vyru ir kaip šis buvimas susijęs su nusikalstamumu (Messerschmidt 2004, 206–207). Kaip teigia R. Collieris, vyriškumo ir kriminologijos santykių tyrimuose buvo permąstyta vyro samprata, ir vyrą nustota interpretuoti kaip neutralų, universalų, deseksualizuotą subjektą. Klausimas, ką reiškia būti vyru, perkeičiamas į klausimą, ką iš tiesų reiškia vyriškumas (Collier 1998, 4).

J. W. Messerschmidtas išskiria dvi naujas kryptis, susiformavusias kriminologinėje literatūroje: psichoanalizę bei kūno ir nusikalstamumo santykio teoriją. Aptardamas psichoanalizės, dar vadinamos psichosocialine teorija, kryptį autorius kelia šiuos pamatinius klausimus: kodėl dalis vyrų tapatinasi su nusikaltimais ir jais išreiškia save ir kodėl dalis jų pasirenka nusikalstamą veiklą kaip labiausiai tinkančią savo vyriškumui konstruoti? Į šiuos klausimus bando atsakyti minėtos teorijos atstovai T. Jeffersonas, teigiantis, jog kriminologija turėtų konceptualizuoti individų motyvus ir atsitiktinius pasirinkimus. Atsitiktinių pasirinkimų įtaką galima suprasti gilinantis į vyrų galios, bejėgiškumo ir pažeidžiamumo klausimus.

J. W. Messerschmidtas peikia T. Jeffersono teoriją kaip skiriančią nepakankamai dėmesio lyčių galios santykiams. Jo manymu, T. Jeffersonas kritikuotinas ir

dėl to, kad jis analizuoja vien tuos atvejus, kuriuose vyras ištraukia į nusikalstamą veiklą, tam tikru gyvenimo periodu pajutęs galios trūkumą. Šioje analizėje ignoruojama galios kaip abipusių mainų samprata. T. Jeffersono teorija nepajėgi tirti tuos, kuriems netrūksta galios, kurie disponuoja galia ir pasitiki savimi.

Antroji – kūno ir nusikalstamumo santykio – teorija iškelia kūno svarbą kriminologijos diskurse. Ši teorija labiau imponuoja J. W. Messerschmidtui, nes sieja lyties, rasės ir klasės aspektus bei pabrėžia šių komponentų sąveiką. Tinkamiausiu metodu tirti šią sąveiką autorius laiko gyvenimo istoriją, anot jo, gebančią atskleisti socialinį gyvenimą ir su juo susijusias patirtis, pasirinkimus ir praktikas. Taikydamas šį metodą, J. W. Messerschmidtas atskleidžia kūno įgalinimo, kūno praktikų ir fizinių išteklių naudojimo, dažnai fiziniu smurtu, svarbą. Ši teorija pabrėžia, kad fizinio vyriškumo suvokimas neatsiejamas nuo pagal šį suvokimą transformuojamų kūno praktikų. Kūnas, kaip materialinė išraiška, arba riboja vyriškumą, arba suteikia galimybių jį išreikšti. Jis tampa įrankiu kontroliuoti kitus kūnus. Šitaip kūnas pasidaro neatskiriamas nuo tam tikrų smurtavimo tipų, taip pat tampa svarbiu komponentu analizuojant sąsają tarp vyriškumo ir nusikalstamumo (Messerschmidt 2004, 203–209).

Vyriškumas kalėjimo erdvėje

Kalėjimas – tai ypač vyriška aplinka, kurioje vienaip ar kitaip atsidūrę asmenys mažai kalba apie vyriškumą (Sabo, Kupers, London 2001, 3). Galbūt todėl kalėjimas yra erdvė, palengvinanti ir skatinanti įsigalėti ir paplsti hegemoninį vyriškumą (Sabo, Kupers, London 2001, 5). Čia hegemoninis vyriškumas tampa vienu priimtinausių ir dominuojančių būdų, padedančių įveiksminti biologinę ir socialiai konstruojamą lytį (Evans, Wallace 2007, 499).

Kalėjimas – be abejonės, paranki erdvė galios santykių nelygybei pasireikšti. Todėl galios santykiai egzistuoja įvairiuose lygmenyse: hierarchija atsisleidžia tiek tarp personalo darbuotojų, tiek tarp personalo ir nuteistųjų, tiek tarp pačių nuteistųjų. Kalėjimo gyvenimas bei kasdieninės praktikos yra permelkti nenutrūkstančių derybų dėl galios (Bosworth, Carrabine 2001, 501).

Lytis ir seksualumas yra vienas svarbiausių galios santykius kontroliuojančių aspektų vyrų kalėjimuose. Didelė dalis diskusijų apie seksualumą kalėjime apima prievartavimo klausimą teigiant, jog prievartavimo veiksmuose seksualumas naudojamas siekiant dominuoti ir kontroliuoti. Bet kuriuo atveju prievartavimas kalėjimo erdvėje tampa lyties, galios ir nesaugumo išraiška, kuri stratifikuoja nuteistuosius ir patvirtina hegemoninio vyriškumo svarbą (Bosworth, Carrabine 2001, 512). Lytiniai santykiai tarp kalinių gali būti išreiškiami šeiminingo ir vergo terminais arba sutapatinami su vyro ir moters santykiais. Vadinasi, lytinis išnaudojimas – viena svarbiausių galios išraiškų kalėjimo erdvėje (Sabo, Kupers, London 2001, 67–68).

Lūkesčiai, susiję su lyties raiška, naudojami dominuojančios grupės interesams. Hegemoninis vyriškumas kultivuoja lyties skirtumus, įgalina aukštesnio statuso vyrus dominuoti ir kontroliuoti žemesnio statuso vyrus. Stratifikacija dažnai vykdoma pasitelkiant rasės, klasės, etniškumo, lytinės orientacijos veiksnius. Hierarchinėje griežtai reguliuojamoje sistemoje smurtauti linkę vyrai įgyja aukštą statusą, o moteriški vyrai – žemą. Kalėjimo gyvenimas susideda iš smurto bei hierarchijos varžybų, skirtų įgyti aukštesnį statusą, siekiant palengvinti savo gyvenimą šioje erdvėje. Smurtas turi didžiulę reikšmę, nes net 75 proc. vyrų atsiduria kalėjime už smurtinius nusikaltimus (Sabo, Kupers, London 2001, 8).

Homofobija yra ne mažiau svarbus bruožas, būdingas kalėjimo aplinkai. Nauji nuteistieji turi būti budrūs, nes bausmė už taisyklių nesilaikymą kalėjimo erdvėje yra didesnė nei laisvėje. Nuteistiesiems privalu nedaryti to, kas būtų homoseksualu, bailu, moteriška, neskusti ir neparodyti jokių silpnumo apraiškų, nepasitikėti ir būti pasiruošus kautis (Sabo, Kupers, London 2001, 67–68).

Kalėjime homoseksualumas laikomas savybe, prieštaraujančia dominuojantiems vyriškumo diskursams. Dėl to susiformuoja sudėtinė, dviguba homoseksualumo samprata. Homofobija ir prievartavimas susiejami, be to, įteisinami smurtiniai, prievarta grįsti santykiai. Tuo pat metu demonizuojami (homo)seksualiniai ryšiai, kurie nėra paremti smurtu ir kurie vyksta abiejų partnerių sutarimu. Tik pripažįstant ir iškeliant vyrų pažeidžiamumą smurtinėse praktikose, atsiranda galimybė rasti alternatyviems vyriškumo modeliams (Gear 2007, 224).

Vadinasi, vyriškumas kalėjime vien dėl vyriškos aplinkos tampa hipervyrišku. Todėl čia ir naudojamosi hegemoniniu vyriškumu kaip priimtina strategija išreikšti lytį ir seksualumą. Kalėjimo vyriškumas perima tradicinėmis vadinamas hegemoninio vyriškumo ideologijas, egzistuojančias visuomenėje, tik jas dar labiau pabrėžia ir sugriežtina. Lytinėmis praktikomis ši hegemoninio vyriškumo strategija padeda įgyti galios, aukštesnį statusą, dominuoti, valdyti ir stratifikuoti kalėjimo populiaciją.

Metodologija

Šio straipsnio tikslas – naudojantis teorinėmis vyriškumo sampratomis ir vyriškumo modeliais, kriminalinio vyriškumo ir vyriškumo įkalinimo įstaigose teorinėmis prieigomis, išanalizuoti nuteistųjų laisvės atėmimo bausmės vyriškumo formas Lietuvos ir Lenkijos įkalinimo įstaigose. Kadangi tirtuose kalėjimuose egzistuoja neformalios nuteistųjų bendravimo normos (jos Lietuvoje vadinamos *subkultūra* arba *kriminaline subkultūra*, o Lenkijoje – *podkultūra* (priešdėlis „pod“ į lietuvių kalbą verčiamas „po“), neįmanoma tirti vyriškumo reiškinį neanalizuojant subkultūros ir podkultūros. Nuteistųjų subkultūra suformuoja tikro, normas atitinkančio vyro sampratą. Visa, kas suvokiama kaip norma, glaudžiai siejama su nukrypimais nuo normos. Tai leidžia naudotis norminio, arba hegemoninio, ir subordinuoto vyriškumo sąvokomis.

Straipsnio pagrindas – tyrimai, atlikti įkalinimo įstaigose Lenkijoje ir Lietuvoje. Abi įkalinimo įstaigos pasirinktos todėl, kad jos skirtos recidyvistams, nuteistiems laisvės atėmimo bausme nebe pirmą kartą. Tyrimai atlikti 2009–2010 metais. Tyrimas Lietuvoje truko du mėnesius, o tyrimas Lenkijoje – tris mėnesius. Pačių tyrimų pobūdis kiek skiriasi dėl tyrimo lauke surinktos medžiagos kiekybės ir kokybės, todėl didesnė dalis analizės yra sutelkta į tyrimą Lietuvoje.

Tyrimų metu taikyti šie metodai: stebėjimas dalyvaujant (siektą, kiek įmanoma, dalyvauti nuteistųjų kasdieninėje veikloje, diskusijose, konfliktų sprendimuose), stebėjimas (plačiausiai tyrime taikytas metodas, stebėjimas, buvo nuolatinė būsena), nestruktūruoti interviu tiek su nuteistaisiais, tiek su įkalinimo įstaigų darbuotojais. Siekiant įtraukti į tyrimą platesnį nuteistųjų skaičių, dalyvauta jų pokalbiuose su psichologais ir būrio viršininkais. Subkultūros, podkultūros ir kastos terminai straipsnyje yra eminiai, jie suvokiami ir vartojami taip, kaip juos interpretuoja ir pateikia patys informantai.

Lietuvos nuteistųjų subkultūra: hierarchija, socialiniai statusai, *paniatijos*

Tiriant nuteistųjų vyriškumo modelius būtina analizuoti nuteistųjų subkultūrą. Subkultūra – tai Lietuvos įkalinimo įstaigose egzistuojantis elementas, kuris reglamentuoja kasdienes nuteistųjų praktikas, elgesio ir bendravimo normas bei hierarchinę sistemą.

Specifinių Lietuvos vyrų kalinių bendravimo normų bei hierarchinės sistemos formavimosi ištakos siekia sovietinės okupacijos metus, kai, perkelti kalinius iš vienos įkalinimo vietos į kitą, kalėjimuose atsidurdavo nuteistieji iš visos Sovietų Sąjungos. Seniesiems Rusijos nusikalstamojo pasaulio autoritetams ir naujesiems atvykėliams kovojant dėl valdžios ir įtakos, pradėjo kurtis saviti kalinių santykiai, paremti hierarchijos konstravimu. Derėtų pažymėti, kad dar prieš kalinių „migraciją“ Rusijos kalėjimuose ne vieną dešimtmetį egzistavo bendravimo normos, tačiau jos buvo pakoreguotos „migracijos“ metu (Petkus 2004, 125–126). Būtent sovietmečiu Lietuvos kalėjimuose įsitvirtina anksčiau tik Rusijai būdingi kalinių gyvenimą reglamentuojantys neformalūs įstatymai, vadinami *paniatijomis*, *zakonais*, kurie vis dar galioja šiandieniniuose kalėjimuose.

Atskirtis, izoliacija bei išgyvenimas kalėjimo erdvėje yra bendra nuteistųjų problema. Kalinius taip pat vienija priešiškus teisinei sistemai. Siekiant sureguliuoti vidinę kalėjimo tvarką, kuriami įstatymai – *zakonai*, reglamentuojantys tarpusavio bendravimą. Kitas svarbus elementas, turintis užtikrinti kalinių elgesio stabilumą – stratifikacija, kuri daro įtaką kalinių suskirstymui į kastas. Hierarchinė sistema, jos elementai – kastos bei socialiniai statusai, kurie įgyjami tapus vienos ar kitos kastos nariu – užtikrina, kad tvarka nebus pažeidžiama, o už bet kokią tvarkos pažeidimą bus baudžiama. Taigi šiandieninės Lietuvos vyrų kalėjimuose susijungusioms kalinių grupėms būdingi šie

bruožai: elgesio, bendravimo taisyklės bei normos, organizacinė struktūra (hierarchija), išskirtinumo kūrimas (žargonas, tatuiruotės).

Nuteistųjų hierarchijoje akivaizdžios trys pagrindinės sistemos: valdantieji ir valdomieji, priklausantys normaliųjų kastai; atskira vidurinė kasta, siekianti išlikti nepriklausoma ir neutrali; engiamieji, priklausantys nuskriaustųjų kastai. Toliau pateikiami hierarchiniai laiptai nuo aukščiausis iki pačios žemiausios pakopos:

- **Normali kasta:**

Verchas;

Šustriakas;

Normalus bachūras;

Torpeda;

Baryga, arba makleris;

Mužikas; dūchas; ožys.

- **Nepriklausoma kasta:**

Dramblys.

- **Nuskriaustųjų kasta:**

Normalus gaidys;

Gaidys, tvarkantis tualetus;

Faršmakas;

Šliapa¹.

Normali ir nepriklausoma kastos

Kiekvienas, atliekantis bausmę, turi priklausyti vienai iš ankstesniame skyrelyje pateiktų kastų. Seniau nė vienas nuteistasis negalėjo išlikti neutralus ir atsisakyti dalyvauti šiame pačių nuteistųjų sukurtame hierarchiniame žaidime. Tačiau dabar, kaip teigia patys nuteistieji, subkultūra praranda griežtą pavidalą. Aukščiausią socialinį statusą užima *verchai*. Jį gali užimti vienas žmogus, kurio sprendimai dažniausiai lemiami. Tačiau *verchas* nėra visiškai nepriklausomas – jį ir jo sprendimus gali paveikti kiek žemiau esantys *šustriakai*. Kartais *vercho* ir *šustriako* statusai iš dalies sutampa. *Vercho* kaip zonos valdančiojo gali ir nebūti, tuomet aukščiausią statusą užima *šustriakai*. Būdami pranašesni už kitus nuteistuosius, jie tai parodo nulemdami kitų padėtį kalėjimo hierarchinėje sistemoje ar sprenddami iškilusius klausimus. Jie įgyja aukštą statusą ir dėl gebėjimų užsiimti nelegalia veikla:

Jie yra atsakingi už *obsčiaką* (bendra kalinių kasa – R. P. pastaba), prižiūri būrius, sprendžia klausimus ir palaiko tvarką tarp kalinių, propaguoja, jie sugeba greitai, objektyviai pagal *paniatijas* išspręsti problemą, nubausti arba išsiaiškinti klausimą... Šie žmonės pagrindiniai, kurie pristato narkotikus, telefonus ir kitus draudžiamus daiktus į PN (nuteistasis Gintautas).

1 Iš nuteistojo Vladimiro nubraižytos schemas.

Normalaus bachūro samprata taip pat gali iš dalies sutapti su *šustriakų* samprata. Nevykdydami nelegalios veiklos, neturėdami didelio autoriteto ar lemiamo žodžio, šie žmonės nelaikomi *šustriakais*. Bet, kaip rodo pats terminas, jie užima aukštą statusą, nes yra normalūs ir „nedirba“ už juos aukštesnei kastai. Taigi *verchus*, *šustriakus* ar *normalius bachūrus* galima vadinti daugiau ar mažiau neoficialiais zonos valdančiais, nuo kurių priklauso ne tik nuteistieji, bet ir iš dalies administracija. Jie turi autoritetą nusikalstamame pasaulyje, ryšių laisvėje, taip pat pinigų, kalėjime dažnai užsiima nelegalia veikla (pavyzdžiui, narkotikų pardavinėjimu, azartiniais lošimais). Jų aplinkoje turi būti nuteistųjų, kuriems galėtų vadovauti ir kurie jiems paklustų, tai *torpedos* ir *dūchai*:

Torpeda – tai žmogus, turintis jėgos ir be proto, už vercho ar šustriako palaikymą ar atlyginimą jis atlieka 95 proc. fizinio susidorojimo arba materialiai nubausti nepageidautiną žmogų. Tai samdinyš smogikas. Tai gali būti žmogus, prasiskolinęs ir už skolą atlikti šitą purviną darbą. Tai pavojingi žmonės (nuteistasis Vladimiras).

Vadinasi, šiai kastai gali priklausyti tik fiziškai pajėgūs nuteistieji, galintys savo fizine jėga įbauginti kitus, kad jie atiduotų skolas. Įgyti šį socialinį statusą pretenduoja tie, kurie geba demonstruoti fizinę jėgą, autoritetą, tačiau patys negali būti *šustriakais* ar *verchais* dėl lėšų ar valdžios trūkumo. Todėl artumas aukščiausiai kastai ir jos pavedimų vykdymas tampa puikia išeitimi šiems nuteistiesiems. Už tai jų laukia atlygis – nuolatinė globa. Tai ne tik maistas ir įvairios materialinės vertybės, bet ir užnugaris. Dalis pinigų jiems nubyra ir iš išmuštos skolos.

Dar žemiau yra *dūchų* kasta (dar kitaip jie vadinami šeiminkėmis):

Tai čia jau yra normalūs *dūchai*, kurie nenuskriausti. Jie vadinami *dūchais* ir taip toliau. Bet tai jiems, kaip pasakyt, tie *verchai* ar *šustriakai* duoda ir valgyti, ir rūkyti, kad jie padeda gyventi. Ir dar turi užnugarį. Atsiskaito su jais. Ir čia dažniausiai įkliūna tokie žmonės, kurių iš laisvės nešildo. Nu, niekas nepalaiko ir panašiai, o jiems kas belieka. Ne iš gero gyvenimo jie lenda (nuteistasis Giedrius).

Taigi *dūchų* samprata siejama su tarnyste. Jei *torpedos* – tik skolų išmušintojai, tai *dūchams* priklauso daug daugiau prievolių, tokių kaip valgio gaminimas, visa reikalinga pagalba, kuria nenori užsiimti užimantys aukštesnį statusą. Tarnystės, tarno, pastumdėlio samprata šiai kastai suteikia neigiamo atspalvio, bet nereikėtų pamiršti, kad ne mažiau pabrėžiama tai, kad jie yra normalūs ir priklauso nenuskriaustųjų kastai. Už padarytus darbus jiems atsimokama, *dūchai* gauna valgyti, rūkyti. Vadinasi tiek *torpedų*, tiek *dūchų* atveju svarbus mainų principas. Priežastys, dėl kurių nuteistasis tampa *dūchu*, taip pat aiškios. Jis yra priverstas gyvenimo, nes palaikymo laisvėje neturi. Todėl *verchų* materialinė globa ir užnugaris tampa išeitimi: šitaip lengviau išvengti, kad nebūtų nusiūstas į nuskriaustųjų kastą.

Vis svarbesni posovietiniame kalėjime tampa finansiniai santykiai. Pinigai gali šiek tiek pakoreguoti hierarchinę sistemą. Klostantis finansiniams santykiams, atsiranda poreikis tvarkyti piniginius mainus, be to, reikalingi žmonės, kurie tai galėtų daryti. Šią nišą atranda nuteistieji, išmanantys verslo subtilybes arba nuteisti už finansines pražangas ir sukčiavimą. Naujiesiems finansininkams suteikiamas *barygų* vardas. *Barygomis*, arba *makleriais*, gali būti vadinami tie, kurie užsiima daiktų perpardavimu (pavyzdžiui, drabužių, aparatūros, maisto, rūkalų) arba smulkia prekyba narkotikais, šitaip užsidirbdami pragyvenimui. Šia veikla gali užsiimti kiekvienas, sumokėdamas atitinkamą kas mėnesinę duoklę į minėtąjį *obščiaką*.

Mužikas – tai vyrukas, kuris laikosi subkultūros normų. Jis neturi sprendžiančio balso aukščiausiųjų susirinkimuose, tačiau dalyvauja masiniame judėjime ir palaiko nerašytas taisykles. Šie nuteistieji gali dirbti gamyklose ar koki kitą darbą, išskyrus ūkio skyrių. Pastarajame dirbantys asmenys vadinami *muchamoris*. Kaip tarpinė grandis tarp pareigūnų ir nuteistųjų, *muchamorų* sluoksniu atlieka įvairius pagalbinius darbus. Tai nuteistieji, dirbantys virtuvėje, tvarkantys patalpas bei aplinką, dirbantys sandėlyje ar taisantys elektrą ir už tai gaunantys įvairių lengvatų.

Dar viena kasta yra *ožiai*. Taip būna vadinami asmenys, dirbantys pataisos namų administracijai. Jie yra skundikai. Kol *ožiai* nėra išaiškinami, tol jie gali priklausyti bet kuriai kastai ar kategorijai. Į *ožių* kastą dažniau įeina tie, kurie pastoviai bendradarbiauja su pareigūnais. *Ožiais* gali būti laikomi ir dirbantys ūkio skyriuje.

Dramblių kastai būdingas pasipriešinimas subkultūros taisyklėms. Ši kasta nesilaiko *paniatijų*, nesistengia jų suprasti, pažinti ir jomis vadovautis. Kastinė sistema nedaro įtakos jų apsisprendimui, su kuo bendrauti. Tai labiau lemia individualios žmogaus savybės. Nuteistieji šią kastą įvardija kaip šiuolaikinę, dažniausiai propaguojamą jaunosios kartos atstovų. Šios kastos padėtis yra problematiška, kartais jie neprileidžiami prie *bachūrų* stalų, o kartais bendrauja su aukštesnėmis kastomis. Į šios kastos narius labiau žvelgiama kaip į individus, o ne kaip į kastos atstovus:

Drambliai nevalgo, negeria su gaidžiais, bet su drambliais nevalgo ir negeria normalios mostys, bet tai priklauso nuo dramblio, jo gyvenimo būdo, proto, finansinės padėties, jėgos (nuteistasis Donatas).

Nuskriaustieji ir juos lydinti suteptis

Nuskriaustųjų kasta – visiška normaliųjų kastos priešingybė. Normalieji negali palaikyti jokio kontakto su nuskriaustaisiais, nes tuomet patys jais tampa. Nuskriaustieji – tai atstumtieji, kuriuos ignoruoja normaliųjų kastos atstovai.

Siekdami geriau suvokti, kokią vaidmenį kalėjimo subkultūroje vaidina nuskriaustieji, paanalizuokime kiekvieną šios kastos laiptelį. Aukščiausią laiptelį

užima *normalūs gaidžiai*. Jie nėra išnaudojami lytiškai, tačiau *gaidžio* sąvoka taikytina visai nuskriaustųjų kastai. Todėl jie gali būti vadinami tiek nuskriaustaisiais, tiek *gaidžiais*. *Normalus gaidys* turi teisę paprasčiausiai pavadinti save nuskriaustuoju, kad prie jo niekas nelįstų. Tai sužinoję, kiti nuteistieji stengiasi išvengti kontakto. *Normaliu gaidžiu* galima tapti už skolas ar nusizengus kalinių taisyklėms, (pavyzdžiui, stalo įrankio, nukritusio ant žemės netoli tualetų, negalima pakelti). Naujai atvykę nuteistieji būna tikrinami, žodinių provokacijų metu nuteistasis turi žinoti, kaip tinkamai atsakyti į vieną ar kitą provokuojantį klausimą.

Gaidys, tvarkantis tualetus, yra tolygus aukščiausios kastos *duchams*. Juo galima tapti dėl įvairių priežasčių. Šis *gaidys* turi jam skirtą darbą, kurį privalo atlikti.

Trečiasis laiptelis – vadinamieji *faršmakai* – ypač įsimbolintas socialinis kalinių statusas. Juo tampama, kai nuteistasis yra apipilamas fekalijomis ar šlapimu arba vyrišku lytiniu organu perbraukiama per kurią nors jo kūno vietą. Tai rodo, kad simboliniai veiksmai yra ne mažiau svarbūs kalėjime. Jie turi įtakos kalėjimo subkultūrai. Egzistuoja ir šio simbolinio veiksmo pavadinimas: tave *užfaršmačina* ir tu tampi nuskriaustuoju – *faršmaku*. Ne tik šią kategoriją, bet ir visą nuskriaustųjų kastą lydi užterštumo suvokimas.

Pati žemiausia kategorija yra *šliapos*: „O paskutinė kategorija čia pagal visą zoną pats jau žiauriausias, pats jau blogiausias, kas gali būti, kur jau ten tenkina vyrus ir panašiai“ (nuteistasis Giedrius). Tai reiškia, kad šios kastos atstovas arba pastoviai tenkina nuteistuosius lytiškai, arba yra turėjęs lytinį kontaktą ir jo metu buvęs pasyvus. Lytinio santykio tarp nuteistųjų dalyviai būna aktyvus-išnaudojantis ir pasyvus-išnaudojamas. Tik pasyvus yra laikomas *gaidžiu-šliapa*.

Apibendrinant svarbu pabrėžti, dėl kokių priežasčių vieni ar kiti nuteistieji priklauso nuskriaustųjų kastai: „Gaidžiais tampa nuo gyvenimo būdo: higienos, jėgos, psichinių sutrikimų, seksualinės orientacijos, įsiskolinimų“ (nuteistasis Vaidotas).

Nuskriaustųjų kastai taip pat gali priklausyti dar viena grupė žmonių – vadinamieji *džiumbrai*, kurie yra atpažįstami vos tik į juos pažvelgus. Tai higienos nesilaikantys, savo išvaizda nesirūpinantys, neretai psichinę negalią turintys nuteistieji. Jie nėra išnaudojami lytiškai, tačiau, kaip ir kitų nuskriaustųjų kastų atstovai, jie nėra pageidaujami.

Krysos sąvoka egzistuoja apibūdinti ne atskirą kastą, bet tam tikrą žmonių grupę. *Krysa* vadinamas nuteistasis, be leidimo paėmęs, pavogęs kito nuteistojo daiktą, maistą ar kokią kitą asmeninį daiktą. Išaiškintos *krysos* statusas laikomas žemesniu už bet kurios kategorijos *gaidį*.

Kaip minėta, nuskriaustųjų kasta yra paženklinta sutepties. Užterštumas ir suteptis perduodama per žmogaus kūną ar per daiktus, prie kurių prisiliečiama. Jei nuskriaustasis rūko, *normalus* joku būdu negali rūkyti tos pačios cigaretės. Nors tiesiogiai neprisiliečiama prie nuskriaustojo, daiktai perduoda simbolinę nešvarą, seilės taip pat: jei užterštasis apspjauna, tai reiškia, kad apspjautas

asmuo tampa suteptuoju. Nešvarą perduoda ir lytinis organas bei išangė, kai lytiniu organu priliečiama arba apliejama šlapimu. Vadinas, burna, lytinis organas ir išangė – nešvaros nešėjai ir perdavėjai. Tualetas yra vieta, kur rizika susitepti ypač didelė. Seilės, sperma, šlapimas bei išmatos turi labiau simbolinę reikšmę, nes jų buvimas užteršimo proceso metu dažniau yra numanomas nei regimas.

Užterštumas amžinas ir jo panaikinti neįmanoma. Ši simbolinė nešvara palaiko santykius tarp kalinių, brėžia simbolines ribas ir sužymi griežtus draudimus. Simbolinė riba tarp nuskriaustųjų ir normaliųjų apriboja jų bendravimą iki visiško minimumo; nešvara izoliuoja nuskriaustuosius nuo juos supančio pasaulio, todėl nuskriaustieji bendrauja tik tarpusavyje.

Apibendrinant nuteistųjų subkultūrą ir hierarchiją svarbu pažymėti, kad nuteistųjų subkultūra ir hierarchija nėra statiškas konstruktas. Subkultūrą kaip sovietinės okupacijos rezultatą veikia kapitalistiniai santykiai, Europos Sąjungos reglamentas, jaunoji karta, kuri nepažino sovietinio kalėjimo. Todėl, kaip teigia patys nutiestieji, subkultūros svarba nyksta, pati subkultūra keičiasi (kai kurių nuteistųjų manymu, ji išsigimė), yra papildoma naujais elementais bei dariniais. Darosi vis sudėtingiau ją apibrėžti ar apčiuopti sovietmečiu sukurtas griežtas ir nepajudinamas jos ribas.

Po sovietinės Lietuvos kalinių supratimai, *paniatijos* tapo nebesvarbu kaip idėja, daugiausiai žiūrima į kalinio protą, jėgą, finansinius sugebėjimus, sugebėjimus būti apsukriam, mokėti suktis, pažįstamus laisvėje ir tarp zonos administracijos darbuotojų (nuteistasis Vladimiras).

Hegemoninio ir subordinuoto vyriškumo modeliai subkultūroje

Vyriškumo konstravimas kalėjimo erdvėje neatsiejamas nuo tokių dichotomijų kaip aukščiausia kasta / žemiausia kasta, normalus / nenormalus, *normalus bachūras* / *gaidys*, vyriškas / moteriškas, heteroseksualumas / homoseksualumas. Viena svarbiausių norminio ir subordinuoto vyriškumo atskirčių yra heteroseksualumas ir homoseksualumas. Tačiau šios orientacijos kalėjimo erdvėje suvokiamos kitaip nei už kalėjimo sienų. Heteroseksualumo samprata kalėjimo erdvėje suprantama ir formuojama tik per santykį su homoseksualumu. Homoseksualumas tapatinamas su žemiausia *gaidžių* kasta, kurios atstovai kitų heteroseksualių kalinių gali būti išnaudojami lytiškai. Dauguma kalėjime esančių homoseksualių, kalėjimo žargonu šnekant – *gaidžių*, ne patys pasirenka būti homoseksualiais. Tokie jie tampa priverstinai, pirmiausia dėl nevyriško kūno ar bruožų, kurie suprantami kaip moteriški, pavyzdžiui, beūsiškumas, grakštumas, dailumas. Jais gali tapti ir turintys charakterio ypatybių, priskiriamų moterims, tokių kaip bailumas, perdėtas emocionalumas ar ypač neigiamai vertinamas skundimas: „Neturi būt dūšioj kaip boba. Normalus vyras neskųs“ (nuteistasis Mindaugas). Moteriški bruožai

vyriškame kūne signalizuoja apie subordinuotą vyriškumą, todėl turi būti griežtai atskirti nuo hegemoninio vyriškumo. *Gaidžių* kastą automatiškai gali papildyti asmenys, nuteisti už mažamečių prievartavimą, tvirkinimą, motinos prievartavimą ar nužudymą. Jie taip pat negali būti laikomi vyrais, vertais pagarbos. Išsiaiškinus nusikaltimo aplinkybes, gali būti taikomos įvairios išimties. *Gaidžių* kastos nariais tampa ir turintys skolų (pavyzdžiui, už narkotikus) ir negalintys jų atiduoti.

Homoseksualumas kalėjimo erdvėje yra veikiau ne orientacija, bet statusas, todėl nuteistojo orientacija laisvėje nėra svarbu. Heteroseksualių *normalių bachūrų* naudojimasis gaidžių paslaugomis laikomas priimtiniu. Homoseksualumo sąvoka netaikoma tam, kuris naudojasi gaidžio paslaugomis, o tik tam, kuris tas paslaugas teikia, ne išnaudotojui, bet išnaudojamajam.

Taigi kalėjimo erdvėje normatyvinis vyriškumas konstruojamas pirmiausia kaip priešprieša tam, kas yra moteriška, o moteriškumas signalizuoja apie homoseksualumą. Homoseksualumas tapatinamas su lytiniu išnaudojimu ir yra suvokiamas kaip statusas. Heteroseksualumas pasidaro tolygus hegemoniniam vyriškumui, o homoseksualumas – subordinuotam vyriškumui. Heteroseksualių *normalių bachūrų* dalyvavimas homoseksualiniuose aktuose nelaikomas homoseksualumu, nes tokių aktų metu jie užima aktyvią išnaudotojo poziciją. Tik tie, kurie užima pasyvią išnaudojamojo poziciją, laikomi homoseksualiais.

Vidinis vyriškumas: charakterio, elgesio ypatybės

Emocinė tvirtybė ir tinkamas vyriškas elgesys – nepakeičiami subkultūros propaguojami norminio vyriškumo bruožai. Tad kaliniai, būdami šioje erdvėje, privalo išmokti būti tvirti, nepalūžtantys, nes silpniems vietos lieka tik *nuskriaustųjų* kastoje. Svarbu mokėti gintis ne tik veiksmais, bet ir žodžiais, nes kaliniai mėgsta ir žodines kovas. Svarbu mokėti nepasimesti tam tikrose situacijose, nes visi tik ir laukia tavo klaidų. Susidūrus su šmeižtu, būtina drąsiai ginti savo garbę. Šitaip vyksta „natūrali“ atranka, čia, kaip ir laukinėje gamtoje, išlieka stipriausi, nenusileidžiantys ir gebantys už save pakovoti. Tokioje izoliuotoje aplinkoje svarbus tampa ir vienas kito palaikymas, dalijimasis, galintis palengvinti gyvenimą, ir paslapčių saugojimas. Dalijimasis dažnai gali virsti *kentavimusi*. *Kentais* tampa keli kaliniai, nutarę gerai sutarti ir viską, ką turi, tarpusavyje dalytis.

Kaip pasireiškia emocinė, dvasinė tvirtybė ir tinkamas elgesys? Tiksliausiai į šį klausimą gali atsakyti patys nuteistieji: „Taisyklė pirma – nepasitikėk niekuom. Meluoja čia, neturi savo nuomonės, kylant pavojui nūsusuka, veidmainiauja. O kai tau bėda, kaip žiurkės bėga“ (nuteistasis Vladimiras). Pasak nuteistojo Rimanto, „Vyras zonoj turi būti savo žodžio šeimnininkas. Nuteistasis Aurimas sakė, kad jis nešoka „pagal kitų dūdelę ir viskas“. Andriaus nuomone, „Nereik manęs mylėti, geriau bijokit“. Anot Viktoro, „Jeigu tu nevalgysi, tave

valgys. Jeigu tu valgysi, tavęs bijos ir galėsi išgyventi“. Vladimiras kalbėjo, kad „norėdamas išlikti stiprus, aš laužiau kitiems gyvenimus. Bezpridėlščikas buvau“. Pasak nuteistojo Kęsto, „Jeigu mus užkabina, mes nenusileisime, o tartis bandyt žema“. Kiti nuteistieji kalbėjo panašiai. Čia pateikiamos jų nuomonės:

Tvirtybė – tai, kai išlaiko savo žodį. Tinkamą sprendimą padaro, aštraus proto yra, staigi reakcija ir viską tiesiai pasako (nuteistasis Vladas).

Turi nenusileisti, turėti savo nuomonę, nepasitikėt, pajamų, draugų ratą turėt, fiziškai už save pastovėt, ką, aš ne vyras, savo problemų negaliu išspręst? (nuteistasis Gintaras).

Negali verkti kaip boba. Moterys ir vaikai tegul verkia (nuteistasis Pavel).

Tokių aš tai vyrais neskaitau, einam mes su vienu ten tokiu jau normaliu tikrai. Ir tie, tokie, kur stato iš savęs kažką, pradėjo vaipytis, nemato, kad už mūsų administracija eina. O kai pamatė, iškart išsigando, apsiramino (nuteistasis Michailas).

Savimi pasitikintis turi būti ir nu sugebėti merginą suvilioti, aišku. Kad turėtų ką nors, nes ką čia sėdi ir kur nieks neaplanko, tai toks irgi ko ten vertas (nuteistasis Sergėjus).

Emocijų, susijaudinimo, jausmingumo, siejamo su moteriškumu, slopinimas kaip vertybė įvairiose situacijose įgauna skirtingą prasmę. Tomis dienomis, kai gaunamas siuntinys, nuteistąjį apima jaudulys, užplūsta sentimentai. Nuteistiesiems taip pat svarbu turėti artimųjų ratą, kurie juos lankytų, ir palaikyti (bent laiškais) ryšius su merginomis. Tam nutiestieji kartais bendromis jėgomis kuria romantiškus laiškus:

Ne, nu aš tai kai laisvėj buvau, draugelis turėjo uniformą ten kažkokią paskolintą. Prisidarėm nuotraukų, sakau, kad tarnavęs aš, nu, moterims patinka vyrai su uniformom. Tai mes va taip ir padarėm sugalvoję. Tai paskui čia, vietoj, kas kontaktų kokių turi, tai pasidalinam ir rašom laiškus. Tai aš tai ten per kokias drauges susirandu ir nusiunčiu va fotkę su uniforma (nuteistasis Konstantinas).

Tačiau ne visi į tikrojo vyriškumo sampratą įtraukia privalomą bendravimą su moterimis:

Aš tai ne taip, kaip čia kiti visi, nesieškau sau žmonių. Pasimato du kartus ir ženijasi čia vietoj, paskui išeina ir skiriasi, nes čia tik tam kartui, kol sėdi. Man tai bilen kokios nereikia, kad čia tam reikalui ateitų tik. Išeisiu ir normaliai susirasiu, kad ne vienam kartui, o normaliai, kokia patinka, viską (nuteistasis Olegas).

Iš nuteistųjų pamąstymų apie vyriškumą galima sudaryti elgesio kodeksą, kurio privalu laikytis, norint išlikti tikru vyru. Svarbu nepasitikėti kitais, bet pasitikėti savimi, atsakyti už savo veiksmus ir žodžius, nenusileisti ir kovoti, jei reikia pulti ir žėisti kitus, bet nesileisti užpuolamam, vengti rodyti emocijas, reikia spręsti problemas, o ne nuo jų bėgti, greitai ir tvirtai apsisprendžiant aiškiai ir tiesiai išreikšti savo nuomonę, pačiam būti bebaimiui ir kelti baimę kitiems. Būtina patvirtinti savo vyriškumą bendraujant su moterimis: gebėjimas patraukti moterų dėmesį ir jas kontroliuoti laikomas privalumu.

Kūniškas vyriškumas: fizinės jėgos ir jos kūniškos išraiškos svarba

Įvairiose informavimo priemonėse bei televizijoje dažnai galima pamatyti kalinių vaizdinių, neatsiejamų nuo raumeningų, ištreniruotų kūnų. Filmų siužetai apie kalėjimus dažnai siejami su muštynėmis, kovomis ir gebėjimu panaudoti fizinę jėgą.

Ar iš tiesų fizinė jėga ir jos kūniška raiška kalėjimo erdvėje yra tokia svarbi? Vienareikšmiškai galima teigti, jog hegemoninio vyriškumo samprata kalėjimo erdvėje neatsiejama nuo kūno tvirtumo, fizinės jėgos, gebėjimo apsiginti, savo pranašumo ir galios demonstravimo. Paklausus, koks kalėjime turi būti vyras, nuteistasis Alvydas atsakė: „Agresyvus, stiprus, pažįstantis daug, neskundžiantis, puolantis. Ir kad matytųsi, kad jėgos turi“.

Torpedų kasta tiesiogiai reprezentuoja fizinės jėgos turėjimą, panaudojimą ir demonstravimą. Šios kastos atstovai parenkami pagal jų sugebėjimą panaudoti savo jėgą sprendžiant konfliktus, kuriuose neišvengiamas fizinis kontaktas. *Torpedų* kūnas – įrankis, reikalingas ne vien fiziškai susidoroti, bet ir įbauginti. Tačiau kūno tvirtybė ir jėga – ne vien *torpedų* reikalas, bet ir visų kalinių rūpestis. Būtent todėl kalėjimo erdvėje galima pamatyti įspūdingai ištreniruotų kūnų:

Nu, gal iš pradžių tai ir eidavau treniruotis, kad ten gal dėl kitko. Anksčiau atrodė, tikras vyras... tai reikia imti viską iš gyvenimo. Nebūti silpnu ir rodyti fizinę agresiją. Bet dabar tai man gražu, kad vyras raumeningas yra, man patinka turėti raumenų, gražiai atrodyti. Atrodo man, kad vyras ir turi būti tvirtas, toks sudėjimas (nuteistasis Audrius).

Fizinės jėgos turėjimas, jos palaikymas ir raiška neatsiejama ir nuo savo pranašumo demonstravimo. Fiziškai stipresnis asmuo dažniausiai yra pranašesnis, o pranašumo pamiršti nevalia, bet reikia nuolat apie jį priminti. Jau pirmieji susidūrimai su nauju kaliniu parodo kiekvieno padėtį kastų sistemoje, o naudojama ir demonstruojama fizinė jėga tampa priemone tai padaryti.

Kalėjime iškeliamas stiprus, tvirtas, raumeningumą vertinantis, save ir savo pranašumą demonstruojantis, agresyvus, besivaržantis vyriškumas,

išreiškiamas kūniškai. Kartais jis ginasi, kartais puola, kartais vadovauja arba yra valdomas. Tačiau vyriška išvaizda – tai ne vien treniruotas kūnas ir jėga. Higienos laikymasis vyrui taip pat privalomas. Higienos svarbą pabrėžia nuteistieji, priklausantys *džiumberų* kastai; asmenys, nesilaikantys higienos, apsileidę, nesirūpinantys savimi, būna priskiriami nuskriaustųjų kastai. Tie, kurie turi psichinę negalią, apie kurią byloja nuteistojo išvaizda, taip pat priskiriami nuskriaustųjų kastai. Taigi netinkama išvaizda taip pat rodo, jog toks vyras greičiausiai užims subordinuotą poziciją.

Apibendrinant galima apibūdinti, kokie vyriškumo bruožai kalinių subkultūroje priskiriami hegemoniniam ir kokie – subordinuotam vyriškumui. Ryškiausi ir svarbiausi norminio vyriškumo bruožai yra šie: heteroseksualumas, fizinė ir emocinė tvirtybė, vyriška išvaizda, sugebėjimas apsiginti, kilus būtinybei, gebėjimas panaudoti psichologinę ir fizinę agresiją bei atsakomybė už savo žodžius ir veiksmus. Subordinuotam vyriškumui priskirtinos šios savybės: homoseksualumas, fizinį bei charakterio bruožų, laikomų moteriškais, turėjimas, nesugebėjimas apsiginti, perdėtas emocionalumas, skundimas, higienos nesilaikymas ir psichinė negalia.

Piniginių santykių ir išteklių įtaka transformuojant subkultūrą

Minėtus hegemoninio ir subordinuoto vyriškumo bruožus lemia ir disponavimas piniginių išteklių. Materialiniai ištekliai, autoritetas, pažintys nusikalstamame pasaulyje turi įtakos vyriškumo sampratoms bei socialinio statuso priskyrimui. Nuteistieji, neturintys materialinės paramos, dažnai negali užimti aukščiausio statuso ar net dėl materialinių išteklių stokos gali tapti žemiausios kastos atstovais, atstovaujančiais subordinuotam vyriškumui. Pažintys laisvėje ir autoritetas nusikalstamame pasaulyje gali padėti priklausyti normaliųjų kastai ir kartu atitikti norminio vyriškumo standartus.

Pinigai tampa svarbiu veiksmu, formuojančiu nuomonę apie vieną ar kitą nuteistąjį ir parodančiu jo autoritetą. Tai pažymi ir patys nuteistieji: „Dabar jau čia tampa ne taip svarbu, koks tu ten. Jeigu ten sėdai už didelį kiekį narkotikų, tai jau reiškias, kad bapkių daug turi ir pažinčių ir jau čia skaitys su tavim visi“ (nuteistas Gintaras). Pasak Audriaus, „čia buvo vienas toks už narkotikus daug gavęs ir išėjo lygtinai, kas ten neįmanoma atrodė. Tai jei taip dedas, tai galėtų pareigūnai ant sienos pakabinti stafkes, kiek metų kiek kainuoja, ir žinotų visi. Čia dabar pinigai nu viską, visą zoną valdo ir tarp pačių kalinių, ir su pareigūnais, kas susiję“.

Gera materialinė padėtis, neretai reiškianti ir autoritetą bei pažintis, pakeičia nuteistojo socialinį statusą ne tik tarp nuteistųjų, bet ir visoje kalėjimo erdvėje. Vilniaus pataisos namuose egzistuoja „antrojo aukšto“ fenomenas. Vieno gyvenamojo korpuso antrame aukšte gyvena išskirtinai aukšto autoriteto

ir geros finansinės padėties nuteistieji. Jie neatsitiktinai paskiriami gyventi kitame sektoriuje. Kiti nuteistieji gąsdinami „antruoju aukštu“. Pareigūnai prasikaltusiems grasina, jog dėl netinkamų veiksmų nuteistasis bus nurašytas į antrąjį aukštą. Nuteistieji, negalintys prilygti antrojo aukšto gyventojams, bijo ten gyventi, nes nutuokia, kad autoritetingi nuteistieji jų nepriims ir iš ten išprašys.

Pagal subkultūros taisykles kalėjimo hierarchijai būdinga pusiau uždara sistema: judėjimas tarp kastų galimas, išskyrus vienintelį atvejį – iš nuskriaustųjų kastos pakilti neįmanoma. Jei tampama nuskriaustuoju, juo ir liekama, nepriklausomai nuo to, kurioje įkalinimo įstaigoje nuteistasis atsiduria. Tačiau pinigų svarba koreguoja ir šią subkultūrinę nuostatą:

Išskirtiniuose atvejuose dėl administracijos ar pažįstamų laisvėje, finansų įtakos buvo atvejai, kai kalinys netapo gaidžiu, nors yra tikri faktai, kad jis turi būti pas gaidžius. Buvo atvejai, kai kalinys buvo gaidžiu ir dėl tam tikrų priežasčių tapo normalus bachūras. Tokie atvejai, kai kalinys nenuceina pas gaidžius, vis dažnėja (nuteistasis Viktoras).

Vadinasi, pastaruoju metu disponavimas pinigais, pažintimis ir autoritetu vis dažniau papildė vyriškumo sampratą.

Lenkijos kriminalinė podkultūra

Lenkijoje egzistuojančias neformalias nuteistųjų bendravimo normas įkalinimo įstaigų darbuotojai vadina kriminaline podkultūra (priešdėlis „pod“ reiškia „po“). Patys nuteistieji šį reiškinį vadina *grypserka*. Šį terminą sudaro žodis *gryps*, reiškiantis slaptą raštelį.

Lenkijos podkultūros vertybinės sistemos pamatas iš esmės nesiskiria nuo Lietuvos subkultūros. Tačiau Lenkijos kalėjimuose jos naudojimas ir paskirtis yra įgavę kiek kitokią prasmę. Bet pirmiausia derėtų aptarti podkultūros vertybinę sistemą. Taigi nuteistųjų podkultūros vertybinės sistemos pagrindiniai principai yra šie:

1. Kova su teisėsauga ir jos atstovais.
2. Grupinis solidarumas.
3. Orumas ir garbė.

Kiekvienas principas yra susijęs su tam tikromis taisyklėmis bei normomis, kurių podkultūros atstovai privalo laikytis. Pirmasis principas reglamentuoja tokius įstatus:

- Podkultūros nariams draudžiama palaikyti bet kokio tipo santykius su įkalinimo įstaigų darbuotojais.
- Podkultūrai negali priklausyti tie nuteistieji, kurių artimieji dirba teisėsaugos institucijose.
- Draudžiama išduoti bendrininkus, jei nusikaltimo metu tokie dalyvavo.

- Draudžiama paduoti ranką administracijos darbuotojams (vadinamiems *klavišais*). Bendraujant su būrio viršininkais, taip pat privaloma laikytis nustatytų reikalavimų, t. y. niekada neprašyti, o reikalauti. Pavyzdžiui: „Jei nepervesite manęs į kitą kamerą, aš už save neatsakau“.
- Ne tik leidžiama, bet ir privaloma išnaudoti, žeminti, tyčiotis iš podkultūrai nepriklausančių nuteistųjų.

Antrasis principas yra paremtas solidarumu: podkultūros nariai sveikinas vienas kitam paduodami rankas, vienas kito neišduoda, palaiko, gina, dalijasi materialiais ištekliais.

Trečiąjį – orumo ir garbės – principą užtikrina taisyklių, susijusių su higienos ir kitais reikalavimais, laikymasis:

- Negalima rinkti šiukšlių rankomis.
- Negalima paduoti rankos žmogui, kuris ryte dar nėra nusiprausęs.
- Draudžiama kelti ir plauti daiktus, nukritusius prie tualetų, bei plauti kitų nuteistųjų asmeninius daiktus.
- Podkultūros nariai vienas kitam negali meluoti arba vogti vienas iš kito.
- Negalima vengti konfrontacijos su podkultūrai nepriklausančiais nuteistaisiais.
- Negalima rodyti baimės.²

Patys nuteistieji nurodo šias pagrindines podkultūros taisykles (podkultūrai priklausančios nuteistieji vienas kitą vadina žmogumi):

Žmogus negali išnaudoti kito *žmogaus*.

Žmogus negali skųsti.

Žmogus negali užimti pasyvios rolės homoseksualiuose santykiuose.

Žmogus negali dirbti su administracija (nuteistasis Rafal).

Kiekvienas nuteistasis, pareiškęs norą prisidėti prie podkultūros, gali tapti jos nariu. Jis taip pat turi būti nesusikompromitavęs tarp kitų nuteistųjų ir praeiti podkultūros mokyklą, t. y. išmokti podkultūros taisyklių ir puikiai įvaldyti gausų žargono žodyną. Pažeidęs podkultūros įstatus, nuteistasis gali būti lengvai prarasti podkultūros nario statusą.

Galima teigti, kad Lenkijos podkultūros specifika kiek skiriasi nuo Lietuvos subkultūros tuo, jog kiekvienas nuteistasis gali ir turi pasirinkti, ar nori dalyvauti podkultūros veikloje. Tai labiau savanoriška narystė egzistuojančioje grupėje, turinčioje elgesio ir bendravimo kodeksą, išskirtinį žargoną bei tatuiruotes, o ne visus nuteistuosius apimanti hierarchinė sistema Lietuvoje. Ją palaikančių asmenų skaičius taip pat parodo, jog tai tik nedidelės dalies nuteistųjų priklausymas grupei, kurios populiarumas tarp Lenkijos nuteistųjų laisvės atėmimo bausmės menksta: „Šiame kalėjime drąsiai galiu sakyti, kad podkultūrai priklauso ne daugiau nei 30 procentų nuteistųjų. Juk kai atvažiuoja nauji, pildydami dokumentus mes klausiame, ar *grypsuojate*“ (t. y. ar priklausote nuteistųjų podkultūrai – R. P. pastaba) (būrio viršininkas Robert).

2 Informacija iš interviu su būrio viršininku Pawelu.

Nuteistųjų vyriškumo modeliai Lenkijos kalėjimo erdvėje

Lenkijos podkultūros propaguojamas hegemoninis vyriškumas pasižymi panašiomis savybėmis kaip ir subkultūrinis vyriškumas Lietuvoje. Šiam vyriškumo modeliui būdingas siekis dominuoti, galios demonstravimas pasitelkiant fizinę ir psichologinę agresiją, nukreiptą prieš tuos, kurie podkultūrai nepriklauso. Panašiai išreiškiama homofobija ir suprantamas homoseksualumas. Priklausančių podkultūrai vyriškumas neatsiejamas nuo vyriško žodžio laikymosi ir drąsos, taip pat nedera skūsti ir pataikauti įkalinimo įstaigų darbuotojams.

Tačiau reikia paminėti ir tai, kad podkultūrą palaiko ir platina tik nedidelė dalis aukščiausią statusą turinčių nuteistųjų, atitinkančių idealią podkultūros vyriškumo projekciją. Šie nuteistieji gali „didžiuotis“ podkultūros taisyklių išmanymu, kriminologine patirtimi, disponavimu valdžia, pažintimis, materialiniais ištekliais. Tačiau didžiąjai daliai podkultūros atstovų tenka propaguoti pritampiančiojo vyriškumo modelį, palaikantį hegemoninį podkultūros vyriškumą. Šie nuteistieji naudojami patriarchaliniams dividendais, minėtais R. Connell teorijoje (Connell 2005). Palaikant dominuojantį podkultūros vyriškumą, bet nesiveržiant į pačią jos viršūnę, šiais dividendais naudojamasi nerizikuojant.

Kaip jau minėta, podkultūros atstovai sudaro vos trečdalį nuteistųjų kontingento. Tokiai situacijai įtakos turėjo įvairios priežastys. Įkalinimo įstaigos darbuotojas teigia:

Mano nuomone, podkultūros svarba nyko dėl to, jog pasikeitė Lenkijos istorinės ir politinės aplinkybės, taip pat nuteistųjų ir darbuotojų santykiai, pats nuteistųjų kontingentas keitėsi, tačiau daugiausiai lėmė turbūt piniginių santykių svarbos iškilimas (būrio viršininkas Mariusz).

Šiai minčiai pritaria ir patys nuteistieji: „Daugiausia lemia pinigai, jeigu jų turi, tai viskas tvarkoj, kam tau *grypsuot*, jei ir taip tu būsi pripažintas tarp nuteistųjų“ (nuteistasis Pawel). Vadinasi, pinigų turėjimas tampa visiems nuteistiesiems bendra savybe, išreiškiančia dominuojančią nuteistojo padėtį ir hegemoninį vyriškumą, nepriklausomai nuo to, ar nuteistasis priklauso podkultūrai.

Šio pokyčio situacijoje galima kalbėti apie protesto vyriškumo modelio egzistavimą Lenkijos kalėjimo erdvėje. Suvokdami, kad pradeda sudaryti daugumą, nuteistieji, nepriklausantys podkultūrai, pasipriešina podkultūros nariams. Šitaip podkultūros nariai praranda dominuojančią ir valdančią poziciją.

Remiantis G. W. Walkerio (2006) teorija galima teigti, kad Lenkijos įkalinimo įstaigoje egzistuoja abiejų tipų – anominio ir disciplinuoto – protesto vyriškumo modeliai. Nuo anominio protesto vyriškumo nuteistasis kenčia tada, kai nuteistųjų daugumą sudaro podkultūros nariai, o jis priklauso engiamai, valdomai ir žeminamai mažumai. Ir tik tada, kai susikuria subkultūros

neišpažįstančių bendruomenė, protesto vyriškumas tampa disciplinuotu protesto vyriškumu.

Disciplinuoto protesto vyriškumo modelis sąlygoja pačios kalėjimo erdvės transformaciją. Dvi atskiros grupės – podkultūros nariai ir jai nepriklausantys nuteistieji (arba hegemoninis podkultūros vyriškumas ir subordinuotas jai nepriklausančių vyriškumas) – renkasi sau priimtinius individualius vyriškumo modelius. Todėl kalbėti apie hegemoninio nuteistųjų vyriškumo modelį šiame kontekste pasidaro sudėtinga. Pasitelkiant postmodernios socialinės teorijos idėjas galima konstatuoti, jog šioje įkalinimo įstaigoje vyriškumo modelius reikia tirti iš individualios patirties perspektyvos. Tai, ką galima pavadinti podkultūros hegemoniniu vyriškumu, gali būti subordinuoto vyriškumo išraiška šios podkultūros neišpažįstantiems, ir atvirkščiai: „Jeigu kameroj yra vienas *grypsuojantis*, o kiti ne. Tai koks man skirtumas, ar jis man rankos nepaduos. Man neįdomus vienas kažkoks“ (nuteistasis Dariusz).

Vadinasi, kaip pagrindinį vyriškumo modelių šiose įkalinimo įstaigose skirtumą galima įvardyti nuteistųjų kuriamos aplinkos specifiką. Lietuvos kriminalinė subkultūra sukuria griežtą stratifikaciją, hierarchiją ir taisyklėmis persmelktą erdvę, kuri aiškiai apibrėžia hegemoninio ir subordinuoto vyriškumo bruožus. O Lenkijos podkultūra daro įtaką tik nedidelei daliai nuteistųjų, todėl šioje aplinkoje gali skleisti lengviau kintančio neapibrėžto, individualaus vyriškumo modeliai. Tačiau tiek Lietuvos, tiek Lenkijos atveju nuteistųjų vyriškumo modelius vienijantis bruožas yra materialinių išteklių ir piniginių santykių svarba. Disponavimas pinigais transformuoja ir podkultūrą, ir subkultūrą; jis užtikrina pagarbą, statusą, kartu ir tai, ką nuteistieji laiko tikruoju vyriškumu.

Išvados

Naujas žvilgsnis į vyriškumą kaip socialinį konstruktą lėmė tai, jog į vyriškumo ir kriminologijos santykį taip pat pradėta žvelgti kitu rakursu. Suformulavus vyrų polinkio nusikalsti problematiką, vyriškumo tyrimų akiratyje atsiranda įkalinimo įstaigos. Kaip teigia vyriškumą kalėjimo erdvėje tiriantys D. Sabo, T. A. Kupersas ir W. Londonas (2001), kalėjimas, kaip ypač vyriška aplinka, yra tinkama erdvė galios santykiams ir hegemoniniam vyriškumui skleisti. Lytis ir seksualumas yra vieni svarbiausių galios santykius kontroliuojančių aspektų vyrų kalėjimuose.

Lietuvos įkalinimo įstaigose egzistuojanti kriminalinė subkultūra – tai darinys, reglamentuojantis nuteistųjų bendravimą, elgesį, tarpusavio sąveiką ir aiškiai apibrėžiantis norminio elgesio formas bei draudimus. Subkultūra – vyriškų elgesio normų atspindys, nustatantis, koks turi būti nuteistasis, norintis užimti aukščiausią statusą, bei suformuojantis tikro vyro sampratą.

Tai, kas suvokiama kaip norma, konstruojama per glaudžią sąsają su tuo, kas laikoma nukrypimu nuo normos. Heteroseksualumo ir homoseksualumo kontrastas dalyvaujantiems šioje subkultūroje yra viena svarbiausių atskirčių. *Normalių bachūrų* homoseksualūs aktai nelaikomi homoseksualiais, nes jų metu

šie nuteistieji užima aktyvią išnaudotojo poziciją. Tik tie, kurie užima pasyvią išnaudojamojo poziciją, laikomi homoseksualiais. Tai rodo, kad homoseksualumas kalėjimo erdvėje yra statusas, bet ne lytinė orientacija.

Ryškiausiais ir svarbiausiais norminio vyriškumo bruožais, propaguojamais subkultūros, laikytini šie: heteroseksualumas, fizinė ir emocinė tvirtybė, vyriška išvaizda, sugebėjimas apsiginti, kilus būtinybei, gebėjimas panaudoti psichologinę ir fizinę agresiją bei atsakomybė už savo žodžius ir veiksmus. Subordinuotam vyriškumui priskiriamas homoseksualumas, fizinių bei charakterio bruožų, kurie laikomi moteriškais, demonstravimas, nesugebėjimas apsiginti, perdėtas emocionalumas, skundimas, higienos nesilaikymas ir psichinė negalia. Tačiau galima konstatuoti, jog kriminalinės subkultūros įtaka menksta dėl stiprėjančios materialinių dalykų svarbos. Disponavimas pinigais, pažintimis ir autoritetu vis dažniau papildo vyriškumo sampratą ar net tampa pirmieji.

Lenkijos nuteistųjų podkultūra remiasi apsisprendimu joje dalyvauti, priklausomybe tam tikrai grupei, turinčiai savitas elgesio ir bendravimo taisykles, išskirtinumo kūrimu, žargoną bei tatuiruotes. Tačiau tai nėra visa apimanti sistema, įtraukianti visus kalėjimo aplinkoje esančius nuteistuosius. Podkultūra, išliekanti svarbi tik trečdaliui nuteistųjų, laipsniškai nyksta ir praranda svarbą. Todėl ir hegemoninį vyriškumą, besiremiantį tokiomis pačiomis savybėmis kaip ir Lietuvos nuteistųjų hegemoninis vyriškumas, idealizuoja tik podkultūros atstovai. Likę nuteistieji, t. y. didžioji dalis atliekančių laisvės atėmimo bausmę, šią vyriškumo formą gali priskirti ir prie subordinuoto vyriškumo modelio.

Lyginant šių dviejų įkalinimo įstaigų erdvių, kurias konstruoja nuteistieji, specifika galima teigti, kad Lietuvos įkalinimo įstaiga yra persmelkta griežtos ir sunkiai kintančios subkultūros, o Lenkijoje tirtas kalėjimas išsiskiria nuteistųjų santykių dinamizmu: čia vyriškumo modeliai formuojami remiantis individualiomis patirtimis, atsisakant konstruoti visiems nuteistiesiems priimtinas idealaus vyriškumo projekcijas. Tačiau pastebėta ir bendra šių šalių įkalinimo įstaigoms tendencija, sąlygojanti nuteistųjų vyriškumo pobūdį. Finansinis kapitalas tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje ima koreguoti kalėjimo erdvę, nuteistųjų santykius ir vyriškumo sampratą.

Literatūra

- Beasley, Ch. 2008. "Rethinking Hegemonic Masculinity in a Globalizing World." *Men and Masculinities*, 11 (86): 86–103.
- Bosworth, M., & Carrabine, E. 2001. "Reassessing Resistance: Race, Gender and Sexuality in Prison." *Punishment Society*, 3 (4): 501–515. Prieiga per internetą: <http://pun.sagepub.com/cgi/content/abstract/3/4/501> [žiūrėta 2010 04 14].
- Collier, R. 1998. *Masculinities, Crime and Criminology. Men, Heterosexuality and the Criminalized Other*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

- Connell, R. 2005. *Masculinities*. Los Angeles: University of California Press.
- Connell, R., & Messerschmidt, J. W. 2005. "Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept." *Gender & Society*, 19: 829–859.
- Evans, T., & Wallace, P. 2008. "A Prison within a Prison? The Masculinity Narratives of Male Prisoners." *Men and Masculinities*, 10: 484–507.
- Flood, M. 2001. "Sexual Relations with Women. Men, Sex, and Homosociality: How Bonds Between Men Shape Their Sexual Relations with Women." *Men and Masculinities*, 10: 339–359.
- Foucault, M. 1998. *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*. Vilnius: Baltos lankos.
- Gear, S. 2007. "Behind the Bars of Masculinity: Male Rape and Homophobia in and about South African Men's Prisons." *Sexualities*, 10: 209–229.
- Haywood, Ch., & MacGhail, M. 2003. *Men and Masculinities – Theory, Research, and Social Practice*. Open University Press. Prieiga per internetą: <http://books.google.com/books?id=r11Bll1VAnsC&printsec=frontcover&dq=Men+and+masculinities+theory,+research,+and+social+practice.&ei=IvrwS5KFE6PyygSs39GpCg&hl=lt&cd=1#v=onepage&q&f=false> [žiūrėta 2010 05 17].
- Kimmel, M. S. 1998. "Masculinity as Homophobia: Fear, Shame, and Silence in the Construction of Gender Identity". In *Women Culture and Society: A Reader*, eds. B. J. Balliet, & P. MacDaniel. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Kimmel, M. S., Hearn, J., & Connell, R. 2004. *Handbook of Studies on Men & Masculinities*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Lusher, D., & Robins, G. 2009. "Hegemonic and Other Masculinities in Local Social Contexts." *Men and Masculinities*, 11: 387–423.
- Messerschmidt, J. W. 2004. Men, Masculinities, and Crime. In *Handbook of Studies on Men & Masculinities*, eds. M. S. Kimmel, J. Hearn, & R. Connell, 196–212. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Messner, M. A. 1997. *Politics of Masculinities. Men in Movements*. Lanham: AltaMira Press.
- Petkus, A. 2004. „Kriminalinės subkultūros penitencinėse įstaigose genezė, raida ir struktūra“. *Jurisprudencija*, 51 (43): 124–136.
- Piškinaitė-Kazlauskienė, L. 2001. „Lietuvos kalinių vyrų buitis ir bendravimo kultūra“. *Liaudies kultūra*, 3: 28–35.
- Rhodes, L. A. 2001. "Toward an Anthropology of Prisons." *Annual Review of Anthropology*, 30: 65–83.
- Sabo, D., Kupers, T. A., & London, W. 2001. *Prison Masculinities*. Philadelphia: Temple University Press. Prieiga per internetą: <http://books.google.com/books?id=3InK6Ue6ot4C&printsec=frontcover&dq=prison+masculinities&ei=VS3LS9iTJpW6zQT3h6X-Bw&hl=lt&cd=1#v=onepage&q&f=false> [žiūrėta 2010 03 17].
- Seidler, V. J. 2006. *Transforming Masculinities*. London: Routledge.
- Tereškinas, A. 2004. *Vyrai, vyriškumo formos ir maskulinizmo politika šiuolaikinėje Lietuvoje*. Vilnius: VU Lyčių studijų centras.
- Walker, G. W. 2006. "Disciplining Protest Masculinity." *Men and Masculinities*, 9 (1): 5–22.

Masculinities in the Context of the Lithuanian Convict Subculture and Polish Convict “Podculture”

Summary

The relation between masculinity as a social construct and criminology is significant to the investigation of criminality. Therefore, correctional facilities and prisons become important spaces for the masculinity researchers. According to D. F. Sabo, T. A. Kupers and W. J. London, prison is a masculine space that expands power relations and hegemonic masculinity. Gender and sexuality are a foremost means of controlling power relations in a prison space.

Using the qualitative research (interviews and observation), the article examines the construction of masculinity in the Lithuanian and Polish correctional facilities. The research demonstrates that in Lithuania the conception of “imprisoned” masculinity is based strictly on a criminal subculture. The Lithuanian subculture is a reflection of masculine norms that defines what a convict should be if he wants to occupy the highest position. However, the Polish criminal “podculture” is not as important to convicts, and masculinity is less related to it.

The Lithuanian prisoners’ masculinity is largely influenced by the prison subculture. On the contrary, in Poland the convicts’ masculinity is dynamic and based on individual experience. The different levels of an informal prison law determine a choice of certain forms of masculinity. It should also be noted that in both the Lithuanian and Polish imprisonment facilities financial capital influences immensely a concept of masculinity.